

פרק א

א - ואלא שמות: חזר ומנאן במיתתן להודיע חיבתן (רש"י)

ו - וימת יוסף וכל אחיו: מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות (סוטה יג. עיין לעיל

נ:כה)

ח - ויקם מלך חדש: כל זמן שאחד מן השבטים קיים לא היה שעבוד (רש"י ו:טז)

ט - ויאמר אל עמו: הוא התחיל בעצה תחילה דכתיב ויאמר אל עמו, לפיכך לקה תחילה, שנאמר

ובכה ובעמד (ז:כט) (סוטה יא.)

י - הבה נתחכמה: כל הבה לשו הכנה והזמנה הוא (רש"י)

*יב - כן ירבה: רוח הקודש אומרת כן, אתם אומרים פן ירבה ואני אומר כן ירבה (רש"י)

כא - ויעש להם בתים: בתי כהונה ולויה ומלכות (דוד ממרים) שקרויין בתים (רש"י)

פרק ב

א - וילך איש: שהלך בעצת בתו (סוטה יב.)

*ב - כי טוב הוא: כשנולד נתמלא הבית כולו אורה (רש"י)

*ג - בחמר ובזפת: טיט מבפנים כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת (רש"י - להשוות ללו: כה)

(סוטה יב.)

*ד - ותתצב אחותו: במדה שאדם מודד מודדים לו, מרים המתינה למשה לפיכך המתינו לה ישראל

במדבר, שנאמר והעם לא נסה עד האסף מרים (סוטה פ"א מ"ט)

ט - ואני אתן את שכרך: לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבידתם אלא שנותנין להם שכרן (סוטה יב.)

*יא - וירא בסבלותם: נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם (רש"י)

*יג - לרשע למה תכה: כל המגביה ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע (סנהדרין נח.)

יד - וירא משה: דאג לו שראה בישראל דלטורין (מלשינים), אמר מעתה שמא אינם ראויין להגאל

(רש"י)

טו - וישב בארץ מדין: נתעכב שם (רש"י)

כ - ויאכל לחם: גדולה לגימא (הכנסת אורחים) שמקרבת את הרחוקים, בשכר קראן לו ויאכל לחם

זכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית (סנהדרין קג.)

*כג - וימת מלך מצרים: נצטרע (מצורע חשות כמת) (רש"י)

פרק ג

ב - מתוך הסנה: ולא אילן אחר משום עמו אנכי בצרה (רש"י)

ד - משה משה: לשון חבה לשון זרוז (רש"י, עיין לעיל כב: יא)

*יד - אהיה אשר אהיה: אהיה עמם בצרה זאת אשר אהיה עמם בשעבוד שאר מלכיות (רש"י)

טו - ה' אלקי אבותיכם: מנין שאומרים אלקינו ואלקי אבותינו אלקי אברהם וכו' שנא' ה' אלקי

אבותיכם וכו' (מכילתא בא פרק ט"ז)

- זה שמי לעלם וזה זכרי: לא כמו שאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא אני באל"ף

דל"ת (קידושין עא.)

טז - זקני ישראל: מימהם של אבותינו לא פסקה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם (יומא כח:)

*- פקד פקדתי: סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף שבלשון זה הם נגאלים (רש"י)

פרק ד

*א - לא יאמינו: החושד בכשרים לוקה בגופו, דכתיב ויען משה ויאמר הן לא יאמינו, ולקה דכתיב

והנה ידו מצורעת (שבת צז:).

ג - ויהי לנחש: רמז לו שסיפר לשון הרע על ישראל ותפש אומנותו של נחש (רש"י)

ו - מצרעת כשלג: הלקהו בצרעת כמו שלקתה מרים על לשון הרע (רש"י)

ז - ויוציאה מחיקו: מכאן שמדה טובה ממהרת לבא ממדת פורעניות (רש"י)

ח - האות האחרון: שהמזדווגין להרע להם לוקים בצרעת (רש"י)

ט - ממימי היאור: רמז להם שבמכה ראשונה נפרע מאלהותם (רש"י)

יד - ויחר אף ה': כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם, וזה לא נאמר בו רושם. אמר לו ר' יוסי אף

בזו נאמר בו רושם (רש"י)

- ושמח לבו: משם זכה אהרן לעדי חושן על הלב (רש"י)

יח - לך לשלום: הנפטר מחבירו אל יאמר לו לך בשלום אלא לך לשלום (ברכות סד.)

כ - וישב ארצה מצרים ויקח משה את מטה: אין מוקדם ומאוחר מדוקדקים במקרא (רש"י)

כד - ויבקש המיתו: מפני מה נענש מפני שנתעסק במלון תחילה (רש"י)

לא - ויאמן העם: מכאן שישראל מאמינים הם

פרק ה

יד - ויכו שוטרי בני ישראל: היו מלקין אותם על שלא דחקו את עושי המלאכה, לפיכך זכו אותן

שוטרים להיות סנהדרין (רש"י)

א - עתה תראה: הרהרת על מדותי...לפיכך עתה תראה, העשוי לפרעה תראה ולא העשוי למלכי שבע אומות כשאביאם לארץ (רש"י)

ב - אני ה' : נאמן לשלם שכר, נאמן ליפרע כשהוא אומר אצל עונש (רש"י)
ו - והוצאתי אתכם : מניין לארבע כוסות בפסח? כנגד ארבע גאולות, והוצאתי, והצלת, וגאלתי,

ולקחתי (ירושלמי פסחים פ"י ה"א)

ג - ויצום אל בני ישראל : צוה עליהם להנהיגם בנחת ולסבול אותם (רש"י)

- ואל פרעה מלך מצרים : צום עליו לחלוק לו כבוד בדבריהם (רש"י)

כג - אחות נחשון : מכאן למדנו שהנושא אשה צריך לבדוק באחיה (רש"י)

פרק ז

ג - ואני אקשה...והרביתי את אתתי : וכן מדתו של הקב"ה מביא פורענות על האומות עובדי

כוכבים כדי שישמעו ישראל וייראו (רש"י)

יב - ויבלע מטה אהרן : נס בתוך נס (שמות רבה פ"ט ה)

יז - ונהפכו לדם : מצרים עובדים לנילוס לפיכך הלקה את יראתם ואח"כ הלקה אותם (רש"י)

יט - אמר אל אהרן : לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו לפיכך לא לקה על ידו (רש"י)

פרק ח

יב - אמור אל אהרן : לא היה העפר כדאי ללקות על ידי משה לפי שהגין עליו כשהרג את המצרי

ויטמנהו בחול (רש"י - עיי' לעיל)

פרק ט

יד - את כל מגפתי : מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות (רש"י)

***כד - ואש מתלקחת בתוך הברד :** האש והברד מעורבין והברד מים הוא ולעשות רצון קונם עשו

שלום ביניהם (רש"י)

כט - כצאתי את העיר : אבל בתוך העיר לא התפלל לפי שהיתה מלאה גלולים (רש"י)

פרק י

כב - חשך אפלה: שהיו בישראל באותו הדור רשעים ולא היו רוצים לצאת ומתו בשלשת ימי אפלה כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הן לוקין כמונו (רש"י)

פרק יא

ב - דבר נא: אין נא אלא לשון בקשה, בבקשה ממך הזהירם על כך שלא יאמר אותו צדיק אברהם ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם (רש"י)

ה* - כחצות: ולא אמר (משה) בחצות שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא, אבל הקב"ה יודע עתיו ורגעיו אמר בחצות (רש"י)

ז* - לא יחרץ כלב לשונו: לפיכך אמרה תורה בטריפה לכלב תשליכו אותו, ללמדך שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה (מכילתא משפטים פ"כ)

ח - וירדו כל עבדיך אלי... והשתחו לי: חלק כבוד למלכות שהרי בסוף ירד פרעה בעצמו אליו בלילה... ולא אמר לו משה מתחלה וירדת אלי והשתחית לי (רש"י)

פרק יב

ב* - החדש הזה: כל המברך על החדש בזמנו כאלו מקבל פני שכינה (סנהדרין מב.)

ד - במכסת נפשות: אין הפסח נשחט אלא למנויו (זבחים כג.)

ו* - ושחטו אותו כל קהל: וכי כולן שוחטין? אלא מכאן ששלוחו של אדם כמותו (רש"י)

ח - יאכלהו: מניין שאם אין לו מצה ומרור יוצא חובתו בפסח לחוד, תלמוד לומר יאכלהו, וכשם שיוצאין חובת פסח בלא מצה ומרור כך יוצאין חובת מצה ומרור בלא פסח (מכילתא)

יא - פסח הוא לה: הקרבן הוא קרוי פסח על שם הדלוג והפסיחה, שהקב"ה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים... ואתם עשו כל עבודותיו לשם שמים דרך דלוג וקפיצה (רש"י)

יב* - ועברתי... אני ה': אני בעצמי ולא על ידי שליח (רש"י)

טז - מקרא קדש: קרא אותו קדש לאכילה ושתיה וכסות (רש"י)

יז* - ושמרתם את המצות: אל תהי קורא את המצות אלא את המצוות, כדרך שאין מחמיצין את המצות כך אין מחמיצין את המצוות אלא אם באה לידך עשה אותה מיד (רש"י)

כב - ואתם לא תצאו: מאחר שניתנה רשות למשחית אינו מבחין בין צדין לרשע (רש"י)

עז בקר: לעולם יכנס אדם בכי טוב (כשהשמש זורחת) ויצא בכי טוב (פסחים ב. השווה ללעיל מד: ג.)

כד - מה העבודה: בן רשע מה הוא אומר, מה העבודה הזאת לכם (הגדה של פסח)

***כח - וילכו ויעשו:** מכיון שקיבלו עליהם מעלה עליהם הכתוב כאלו עשו (רש"י)

*** - וילכו ויעשו:** ליתן שכר להליכה ושכר לעשיה (רש"י)

לד - על שכמם: מחבבין היו את המצות (רש"י)

מא - בעצם היום הזה: אמר הקב"ה הרי אני מוציאם בחצי היום וכל מי שיש בו כח למחות יבא

וימחה (ספרי האזינו פ"י)

פרק יג

ג - זכור את היום הזה: למד שמזכירין יציאת מצרים בכל יום (רש"י)

***ח - עשה ה' לי:** בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (פסחים קטז:)

יא - ונתנה לך: תהא בעיניך כאילו נתנה לך בו ביום ואל תהי בעיניך כירושת אבות (רש"י)

יד - מחר: יש מחר שהוא עכשיו (עיין לקמן יז: ט) ויש מחר לאחר זמן (רש"י)

יז - כי קרוב הוא: קרוב הוא החסד שעשו (פסיקתא דר"פ"י)

*יט - את עצמות יוסף: במדה שאדם מודד מודדים לו, משה זכה בעצמות יוסף ואין בישראל גדול

ממנו, אף הוא זכה שיתעסק בו המקום (מכילתא)

פרק יד

ד - ואכבדה בפרעה: כשהקדוש ברוך הוא מתנקם ברשעים שמו מתגדל ומתכבד (רש"י)

ו - ויאסר את רכבו: הוא בעצמו, ששנאה מקלקלת את השורה (השווה ללעיל כב: ג עיי' סנהדרין קה:)

י - ויזעקו בני אל-י-הוה: תפסו אומנות אבותם (רש"י)

*יא - המבלי אין קברים במצרים: זה אחד מעשרה נסיונות שניסו אבותינו במדבר

להקב"ה (ערכין טו.)

טו - מה תצעק אלי: לא עת עתה להאריך בתפלה שישראל נתונים בצרה (רש"י)

*יט - מלאך האלקים: אין אלקים בכל מקום אלא דין (רש"י)

*כ - ולא קרב זה אל זה: בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר להם הקב"ה מעשי ידי טובעים בים

ואתם אומרים שירה? (מגילה י.)

כז - וינער י-הוה: פרעה שחירף בעצמו, נפרע ממנו הקב"ה בעצמו (סנהדרין צד:)

פרק טו

א - אז ישיר: שר אל נאמר אלא ישיר, מכאן לתחית המתים מן התורה (רש"י)

*ב - זה א-לי: בכבודו נגלה עליהם והיו מראין אותו באצבע, ראתה שפחה על הים מה שלא ראו

נביאים (רש"י)

* - ואנוהו: התנאה לפניו במצות, עשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, ציצית נאים (שבת קלג.)

* - ואנוהו: הוי דומה לו (מלשון אני והוא) מה הוא חנון ורחום אף אתה היה רחום וחנון (מכילתא)

ג - איש מלחמה י-הוה שמו: אף בשעה שהוא נלחם ונוקם מאויביו אוהו הוא במדתו לרחם על

ברואיו (רש"י)

ו - ימינדך ימינדך: כשישראל עושין את רצונו של מקום השמאל נעשית ימין (רש"י)

יב - תבלעמו ארץ: מכאן שזכו לקבורה בשכר שאמרו ה' הצדיק (רש"י)

*יז - מכון לשבתך: מקדש של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה (רש"י)

***כב - וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים:** אין מים אלא תורה...כיון שהלכו שלשת ימים בלא

תורה נלאו, עמדו נביאים שביניהם ותקנו להם שיהיו קורין בשבת...וקורין בשני... וקורין

בחמישי, כדי שלא ילינו ג' ימים בלא תורה (ב"ק פב).

כד - וילנו: זה אחד מעשרה נסיונות שניסו אבותינו במדבר להקב"ה (ערכין טו).

כו - לא אשים...כי אני י-הוה רפאך: אם תשמע לא אשים, ואם לא תשמע אשים, ואף על פי כן אני

ה' רפאך (סנהדרין קא).

פרק טז

ב - וילנו: זה אחד מעשרה נסיונות שניסו אבותינו במדבר להקב"ה (ערכין טו).

ד - לחם: כתיב לחם וכתיב עגות וכתיב וטחנו, הא כיצד? צדיקים לחם, בינונים עגות, רשעים טחנו

בריחים (יומא עה).

ה* - והיה ביום הששי והכינו: חול מכין לשבת, וחול מכין ליום טוב, ואין יום טוב מכין לשבת, ואין

שבת מכינה ליום טוב (ביצה ב:).

ז - ונחנו מה: גדול הנאמר במשה ואהרן יותר ממה שנאמר באברהם, דאילו באברהם כתיב ואנכי

עפר ואפר, ואילו במשה ואהרן כתיב ונחנו מה (חולין פט).

ח - כי על י-הוה: כל המתרעם על רבו כאלו מתרעם על השכינה, שנאמר לא עלינו תלונותיכם כי על

ה' (סנהדרין קי).

כ - ויותרו: זה אחד מעשרה נסיונות שניסו אבותינו במדבר להקב"ה (ערכין טו).

כב - לחם משנה: חייב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת דכתיב לחם משנה (שבת קיז:)

כה - אכלוהו היום..היום...היום: מכאן שחייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת (שם)

כז - ויהי ביום השביעי: זה אחד מעשרה נסיונות שניסו אבותינו במדבר להקב"ה (ערכין טו).

כח - עד אנה מאנתם: בהדי הוצא לקי כרבא (רש"י)

*** - לשמור מצותי ותורת:** מלמד ששקולה מצות שבת כנגד כל המצות שבתורה (משנת ר"א פ"כ)

לב - למשמרת לדרתיכם: ראו בזה נתפרנסו אבותיכם הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון

לריאיו (רש"י)

לה - אל קצה ארץ כנען: כשמת משה בז' באדר פסק המן (רש"י)

פרק יז

ב - וירב העם: זה אחד מעשרה נסיונות שניסו אבותינו במדבר להקב"ה (ערכין טו).

ד - לעם הזה: אין העם אלא הרשעים, וכשהוא קוראן עמי אין עמי אלא הכשרים (ספרי בהעלותך פ"ה)

ה* - אשר הכית: והלא אהרן הכהו, לומר לך כל המעשה את חבירו לדבר מצוה מעלה עליו הכתוב

כאילו עשאו (סנהדרין צט:)

ו - הנני עמד לפניך...ויצאו ממנו מים: כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו עשה הקב"ה

לבניו בעצמו, וכל מה שעשה אברהם על ידי שליח עשה הקב"ה לבניו על ידי שליח. והוא עומד

עליהם תחת העץ - הנני עומד לפניך, יוקח נא מעט מים - והכית בצור ויצאו ממנו מים (ב"מ פו:)

ח - ויבא עמלק...ברפידים: שריפו עצמן מדברי תורה (סנהדרין קו:)

ט* - בחר לנו: השוהו לו, מכאן אמרו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך (רש"י)

יא* - כאשר ירים משה ידו: וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך כל

זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדים את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים (ר"ה

כט.)

יב* - ויקחו אבן: ולא ישב לו על כר וכסת, אמר ישראל שרויין בצער אף אני אהיה עמהם בצער

(רש"י)

פרק יח

*ה - אשר הוא חונה שם: לא מקומו של אדם מכבדו אלא הוא מכבד את מקומו, שנאמר אשר הוא חונה שם הר האלקים (תענית כא.)

ט - ויחד יתרו: נעשה בשרו חדודין חדודין, היינו דאמרי אינשי גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה (רש"י)

*י - ברוך ה': מכאן שחייבים לברך על הנס (ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה/בזמן הזה) (ברכות נד.)

*יא - בדבר אשר זדו: במדה שאדם מודד מודדים לו, שנאמר בדבר אשר זדו עליהם (מכילתא א - עין סוטה יא.)

יב - לאכל לחם: ובמה זכה יתרו לכל הכבוד הזה? בזכות קראן לו ויאכל לחם

לפני האלקים: מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה כאלו נהנה מזיו השכינה (רש"י)

*יג - מן הבוקר עד הערב: כל דין שדן דין אמת לאמיתו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר (רש"י)

פרק יט

*א - ביום הזה: שיהיו דברי תורה חדשים עליך כאילו היום נתנו (רש"י)

*ב - ויחן: כאיש אחד בלב אחד (רש"י)

ד - על כנפי נשרים: מה נשר זה עולה ממטה למעלה בשעה קצרה, כך ישראל עולין ממטה למעלה בשעה קצרה (מכילתא דרשב"י)

*ה - שמוע תשמעו: שמע אדם מצוה אחת משמיעין לו מצות הרבה (מכילתא)

ו - ממלכת כהנים: י"ב אבנים טובות באפוד כנגד י"ב שבטי ישראל שבשעה שאהרן משמש כאילו כל ישראל עומדין ומשמשין עמו (מדרש הביאור כת"י)

יג - במשך היבל המה יעלו בהר: עיין לעיל יח: ה

יז - לקראת האלקים: שהשכינה יצאה לקראתם כחתן היוצא לקראת כלה (רש"י)

* - ויתיצבו בתחתית ההר: שכפה עליהם הר כגיגית ואמר להם אם אתם מקבלים את התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם (שבת פח.)

כא - ונפל ממנו רב: כל מה שיפול מהם ואפילו הוא יחידי חשוב לפני רב (רש"י)

***א - וידבר אלקים:** אין אלקים אלא דין (רש"י)

- את כל הדברים: אפילו מה שהתלמיד שואל לרב אמר הקב"ה למשה אותה שעה (שמות רבה מז-א)

***ב - ה' אלקיך אשר הוצאתיך:** כל הכופר ביציאת מצרים כאלו כפר בעיקר (ספרי)

ג - לא יהיה לך: שלא לקיים העשוי כבר (רש"י)

ה - לשנאי: כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם (רש"י)

***ו - ועושה חסד לאלפים:** נמצאת מדה טובה יתירה על מדת פורעניות אחת על חמש מאות (רש"י)

*** - לאלפים:** גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור דכתיב ולשומרי מצותיו לאלף דור, וזה לאלפים דכתיב לאלפים (סוטה לא).

ז - לא תשא...כי לא ינקה: כל העולם נזדעזע בשעה שאמר הקב"ה אל תשא, שבכל העבירות נאמר בהן ונקה, וכאן נאמר לא ינקה (שבועות ט).

ח - זכור: זכור ושמור (בדברות שניות) בדבור אחד נאמרו (רש"י)

- זכור: כשאתה מונה הוי מונה אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת (מכילתא דרשב"י)

י - שבת לה' אלקיך: שכל השבת ביום השביעי מעיד ומודה שהקב"ה ברא את עולמו בששה ימים (לקח טוב)

- כל מלאכה: מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה שיש עמה מחשבה, אף כאן מלאכה שיש עמה מחשבה (מכילתא דרשב"י)

- אתה ובנך: להזהיר גדולים על שביתת הקטנים (רש"י)

יא - וינח ביום השביעי: מלמד שלא נברא הנחה אלא עד יום השביעי (מדרש הגדול)

***יב - כבד את אביך ואת עמך:** ונאמר כבד את ה', השווה הכתוב כבוד או"א לכבוד המקום (קידושין ל:)

יג - לא תרצח: כיצד ניתנו עשרת הדברות, ה' על לוח זה וה' על לוח זה, כתיב אנכי ה' אלקיך, וכנגדו לא תרצח, מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם מעלה עליו הכתוב כאילו ממעט בדמות המלך (מכילתא)

יד - אנכי...לרעך: תרי"ג אותיות יש מן אנכי עד אשר לרעך, כנגד תרי"ג מצות, וז' יתירות כנגד ז' ימי בראשית, ללמדך שכל העולם לא נברא אלא בזכות התורה (במדב"ר יג-טז)

***יז - ובעבור תהיה יראתו:** שלשה סימנים יש באומה ישראל, רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים, ביישנים דכתיב תהיה יראתו על פניכם (יבמות עט).

***כא - אזכיר את שמי אבוא אליך:** אמר הקב"ה לישראל אם אתה תבא אל ביתי אף אני אבוא אל ביתך, ואם אתה לא תבא אף אני לא אבא (סוכה כג).

כב - ואם מזבח אבנים תעשה: כל אם שבתורה רשות חוץ מג' וזה אחד מהם (רש"י)

- כי חרבך הנפת עליה ותחללנה: שהמזבח מטייל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל (רש"י)

כג - לא תעלה במעלות: הרחבת פסיעות קרוב לגילוי ערוה הוא ואתה נוהג בהם מנהג בזיון...חבירך שהוא בדמות יוצרך ומקפיד על בזיונו על אחת כמה וכמה (רש"י)

- א - **ואלה המשפטים:** כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים, מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני (רש"י)
- **אשר תשים לפניהם:** כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני אדם (רש"י)
- ב - **יעבד:** חסר ו', שלא ינהג בו מנהג עבדים (לקח טוב)
- ג - **בגפו יצא:** שאם לא היה נשוי מתחלה אין רבו מוסר לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים (רש"י)
- **ויצאה אשתו עמו:** הקונה עבד עברי חייב במוזונות אשתו ובניו (רש"י)
- ד - **אם אדניו:** חסר ו', לפי שכל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו (עיי' לעיל ב)
- **האשה וילדיה תהיה לאדוניה:** מכאן ששפחה כנענית שילדה לישראל ולדה כמותה
- ו - **אל המזוזה:** אמר הקב"ה דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע בפניהם (וכן און ששמעה על הר סיני וכו' - רש"י)
- **במרצע:** הקב"ה המתין גזרת ד' מאות וחשב הקץ להוציאם, והוא הלך וקנה אדון לעצמו, ירצע במרצע שעולה ד' מאות (ירושלמי)
- ז - **לעולם:** עד היובל, שחמישים שנה קרויים עולם (רש"י)
- ח - **אשר לא יעדה:** רמז לך הכתוב שמצוה ליעדה (רש"י)
- יב - **מות יומת:** אם לא המיתהו בית דין שלמטה ממיתין אותו בית דין שלמעלה (מדרש)
- יג - **והאלקים אנה לידו:** מרשעים יצא רשע (רש"י)
- יד - **בערמה:** ולא שליח בית דין והרופא והרודה את בנו ותלמידו (רש"י)
- **מעם מזבחי:** מכאן לרציחה שדוחה את העבודה (מכילתא)
- טז - **בידו:** אין בידו בכל מקום אלא רשותו (שם)
- יז - **ומקלל אביו ואמו:** חביב כבוד אב ואם לפני מי שאמר והיה העולם ששקל כבודן ומוראן לכבודו ומוראו וקללתן לקללתו כת' ומקלל א"ו וכת' איש כי יקלל אלקיו (מכילתא יתרו)
- יח - **באבן או באגרופ:** מה אבן שיש בו כדי להמית אף אגרופ שיש בו כדי להמית (מכילתא)
- יט - **ונקה המכה:** ג' מוחלין להן, חולה שנתרפא, מלך וחתן (כת"י ילקוט תימני)

- ורפא ירפא: מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות (ב"ק פה).

כ - בשבט: יראה לי שהמכה את עבדו בסכין וסייף או באבן ואגרופ וכיוצא בו ואמדהו למיתה...אפילו מת לאחר שנה נהרג עליו...שלא ניתנה רשות להכותו אלא בשבט ורצועה וכיוצא בו ולא בהכאת רציחה (רמב"ם הל' רוצח פ"ב ה"יד)

כב - ולא יהיה אסון: כל המתחייב בנפשו אינו משלם ממון (כתובות לו:)

כג - נפש תחת נפש: יש אומרים נפש ממש ויש אומרים ממון...שהמתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה ומשלם (רש"י)

כה - פצע תחת פצע: אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן (ב"ק כו:)

- פצע: אם יש בו פחת דמים נותן נזק, ואם נפל למשכב נותן שבת, ורפוי ובושת וצער (רש"י)

כו - את עין: יוצא בשן ועין וראשי אברים שאינם חוזרים (קידושין כד:)

כח - ולא יאכל: כל מקום שנאמר לא יאכל אחד איסור אכילה וא' איסור הנאה במשמע (ב"ק מא:)

כט - ואם שור נגח: בא הכתוב לחלק בין תם למועד בחמשה דברים, מועד צריך עדים ותם אין צריך, מועד משלם את הכופר ותם אינו משלם, מועד נותן שלשים של עבד ותם אינו נותן, מועד משלם נזק שלם ותם חצי נזק, מועד משלם מן העליה ותם מגופו (מכילתא)

- והועד בבעליו: אין מקבלין עדים שלא בפני בעל דין (ב"ק קיב:)

- איש או אשה: השוה הכתוב אשה לאיש לכל מיתות שבתורה (קידושין לה:)

- בעליו יומת: בידי שמים...דכת' מות יומת הרוצח, על רציחתו אתה הורגו ואי אתה הורגו על רציחת שורו (רש"י)

לג - בור: מה בור שיש בו כדי להמית עשרה טפחים אף כל שיש בו כדי להמית י' טפחים (ב"ק נ:)

- שור או חמור: שור ולא אדם חמור ולא כלים (רש"י)

לז - או מכרו: מפני מה אמרה תורה טבח ומכר משלם ד' וה' ? מפני ששנה בחטא (ב"ק סח:)

- חמשה...: חס המקום על כבודן של בריות שור שהולך ברגליו ולא נתבזה בו הגנב לנושאו על כתיפו משלם ה' שה' שנושאו על כתפו משלם ד' הואיל ונתבזה בו (רש"י)

פרק כב

א - אין לו דמים: אם בא להרגך השכם להרגו (רש"י)

ב - ונמכר בגנבתו: אין האשה נמכרת בגנבתה, בגניבתו ולא בגניבתה (סוטה כג:)

ג - אם המצא: בעדים, פרט למרשיע את עצמו (ב"ק עה). מודה בקנס פטור, עיין להלן פסוק ח)

- חיים: ולא ישלם לו מתים אלא חיים (רש"י) דאין שמין (הנבילה או השברים לבעלים) לא לגנב ולא לגזלן ולא לשואל אלא לנזיקין (ירושלמי ב"ק פ"א ה"א)

ד - **ושלח... ובער**: ללמדך שהשן מועדת לאכול הראוי לה והבהמה מועדת לשבר בדרך הלוכה (מכילתא)

- **ובער בשדה אחר**: מכאן לשן ורגל שפטורים ברשות הרבים (ב"ק כה:)

- **מיטב שדהו**: למדך הכתוב שהניזיקין שמין להם בעידית (רש"י)

ה - **כי תצא אש... ישלם המבעיר**: פתח הכתוב בנזקי ממונו וסיים בנזקי גופו, לומר לך אשו משום חציו, למאי נפקא מינה? לחייבו בד' דברים (אם היזיק אדם) (ב"ק ס:)

ו - **כי יתן**: פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם לפיכך פטר בו את הגניבה (רש"י)

- **כסף או כלים**: דבר המטלטל וגופו ממון, יצאו (מחויב שבועה) קרקעות שאינן מטלטלין, יצאו עבדים שהוקשו לקרקעות, יצאו שטרות - שאף על פי שמטלטלין אין גופן ממון (ב"ק סב:)

ז - **אל האלהים**: דיני ממונות בשלשה, אל האלהים הרי כאן א', עד האלהים הרי כאן ב', אשר ירשיעון אלהים הרי כאן ג' (סנהדרין ג:)

- **אל האלהים**: כל מקום שנאמר אלקים זו מידת הדין (י-הוה זו מדת רחמים, שנא' י-הוה א-ל רחום וחנון) (ספרי דברים פ' כז)

ח - **כי הוא זה**: אין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת (רש"י)

- **אשר ירשיעון אלהים**: פרט למרשיע את עצמו, מכאן למודה בקנס שהוא פטור (ב"ק סד:)

ט - **כי יתן**: פרשה זו אמורה בשומר שכר לפיכך אינו פטור אם נגנבה (רש"י)

י - **בין שניהם**: מלמד שהשבועה חלה על שניהם (שבועות מז:)

- **ולקח בעליו ולא ישלם**: כל הנשבעין שבתורה נשבעין ולא משלמין (שם מה:)

יא - **גנב יגנב**: אבידה מניין? תלמוד לומר גנב יגנב מכל מקום (מכילתא)

יב - **הטרפה**: טרפת זאב ארי ודוב ונחש... כתיב ומת... מה מיתה שאין יכול להציל (רש"י)

יג - **וכי ישאל**: ללמדך על השואל שחייב בגניבה (רש"י)

יד - **אם שכיר הוא**: ר"ע אומר כשומר חנם רב יהודה אומר כשומר שכר (רש"י)

טז - **אם מאן ימאן אביה**: היא עצמה מניין? תלמוד לומר אם מאן ימאן מכל מקום (ירושלמי כתובות פ"ג ה"א)

- **כמהר הבתולות**: מכאן סמכו חכמים לכתובת אשה מן התורה (כתובות י:)

יז - **מכשפה לא תחיה**: העושה מעשה חייב ולא האוחז את העינים (סנהדרין סז:)

- **למה נקרא שמן כשפים?** שמכחישין פמליא של מעלה (שם סז:)

יט - **זבח לאלהים**: מה זביחה עבודה הנעשית בפנים לשמים אך אני מרבה המקטיר והמנסך שהן עבודות בפנים וחייבים עליהן (רש"י)

ז - בלתי לה' לבדו: כל המשתף שם שמים עם דבר אחר נעקר מן העולם (שם סג).

כ - וגר לא תונה...כי גרים הייתם: מום שבך אל תאמר לאחרים (רש"י)

כא - כל אלמנה ויתום: למה אוהב אלקים יתומים ואלמנות, שאין עיניהם תלויות אלא בו שנאמר אבי יתומים ודיין אלמנות, לכך כל הגוזלן כאילו גוזל להקב"ה (שמו"ר פ"ל-ה)

כד - אם כסף תלוה: כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג' וזה א' מהם (מכילתא)

כה - את העני עמד: ענייך ועניי עירך, ענייך קודמים לעניי עירך. עניי עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין (רש"י)

כז - לא תשימון עליו נשך: אף הלוח והערב והעדים והסופר עוברים בלא תעשה זו (ב"מ עה:)

כז - נשיא בעמד: בעושה מעשה עמד (יבמות כב:)

כח - בעמד לא תקלל: אין לי אלא דיין ונשיא שאר כל אדם מניין? תלמוד לומר בעמד לא תאור, מכל מקום (מכילתא)

כח - לא תאחר: יקדמו בכורים שהם קרוין ארבעה שמות, ראשית, בכורים, תרומה ומלאה, לתרומה שאינה קרויה אלא שלשה שמות: תקדים תרומה שהיא קרויה שלשה שמות, ראשית, תרומה ודמע, למעשר ראשון שאינו קרוי אלא שני שמות: ויקדים מעשר ראשון שהוא קרוי שני שמות, תרומה ומעשר, למעשר שני שאינו קרוי אלא שם אחד בלבד (שם)

כט - ביום השמיני תתנו לי: גדולה שבת שאין קרבן קרב עד שתעבור עליו שבת (מכילתא דרשב"י כי תשא)

ל - תהיון לי: אם אתם קדושים ופרושים משקוצי נבלות וטרפות הרי אתם שלי ואם לאו אינכם שלי (רש"י)

ל - לכלב תשליכון אותו: למדך הכתוב שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו, אמר הקב"ה תנו לו שכרו (רש"י)

פרק כג

א - לא תשא: כל המספר לשון הרע וכל המקבל לשון הרע וכל המעיד עדות שקר בחבירו ראוי להשליכו לכלבים, שנא' לכלב תשליכון אותו וכת' לא תשע שמע שוא, וקרי ביה נמי לא תשא (פסחים קיח.)

ב - לא תהיה אחרי רבים לרעת: דיני נפשות מטין על פי אחד לזכות וע"פ שנים לחובה (רש"י)

ג - אחרי רבים להטות: מכאן דאזלינן בתר רובא (חולין יא.)

ד - השב תשיבנו: החזירה וברחה מנין שחייב להחזיר, ת"ל השב תשיבנו אפי' ק' פעמים (מדרשב"י במדרשה"ג)

ה - וחדלת מעזוב: פעמים שאתה חדל...הא כיצד? זקן ואינו לפי כבודו (רש"י)

ו - תעזב עמו: הלך בעלים וישב לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק פרוק, פטור, שנאמר עמו, יכול אפילו זקן וחולה, תלמוד לומר עזב תעזב (ב"מ לב.)

- ו - **משפט אביוןך** : רשע וכשר עומדים לפניך בדין, שלא תאמר הואיל ורשע הוא אטה עליו את הדין, ת"ל לא תטה משפט אביוןך בריבו, אביון הוא במצות (מכילתא)
- ז - **מדבר שקר תרחק** : מנין לדיין שיודע בדין שהוא מרומה שלא יאמר הואיל והעדים מעידים אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר העדים, ת"ל מדבר שקר תרחק (שבועות לא.)
- ח - **מדבר שקר תרחק** : מנין לשנים שבאו לדין א' לבוש סמרטוטין וא' לבוש אצטלא בת מאה מנה, שאומרים לו לבוש כמותו או הלבישהו כמותך, ת"ל מדבר שקר תרחק (שם)
- ט - **ונקי וצדיק אל תהרג** : מלמד שמחזירין אותו לזכות, יכול יהו מחזירין אותו לחובה, ת"ל ונקי וצדיק אל תהרג. יכול אף לדיני ממונות לא יהו מחזירין, ת"ל אל תהרג למיתה אי אתה מחזירו, מחזירו אתה לממון (מדרשב"י במדרשה"ג)
- י - **ושחד לא תקח** : אפילו לשפוט אמת (רש"י)
- יא - **ושחד לא תקח** : אפילו שוחד דברים - מדלא כתיב ובצע לא תקח (כתובות קה.)
- יב - **דברי צדיקים** : כל צדיקים שבתורה חסר י' בר מן חד מלא באלה המשפטים, ויסלף דברי צדיקים, שאפילו צדיק גמור ונוטל שוחד הוא מסיתו (מדרש חסרות ויתרות)
- יג - **כי גרים הייתם** : מום שבך אל תאמריהו בחבירך (מדרשב"י ומדרשה"ג)
- יד - **תשמטנה ונטשתה** : ונטשתה מאכילה אחר זמן ביעור, ד"א תשמטנה מעבודה גמורה כגון חרישה וזריעה, ונטשתה מלזבל ומלקשקש (רש"י)
- טו - **ויתרם תאכל חית השדה** : מה חיה אוכלת בלי מעשר...מכאן אמרו אין מעשר בשביעית (רש"י)
- טז - **ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו** : לעשות כל מצות עשה אזהרה (רש"י)
- טז - **ובכל...ושם אלהים אחרים** : ללמדך ששקולה ע"א כנגד כל התורה (רש"י)
- יז - **לא תזכירו** : שלא יאמר לו שמור לי בצד ע"א פלונית (רש"י)
- יח - **רגלים** : הכל לפי רגליו של אדם, אין דומה הבא מבית פיגי להבא מבית פרסי (מדרשב"י ומדרשה"ג)
- יט - **את חג המצות תשמור שבעת ימים** : למד על חולו של מועד שאסור בעשית מלאכה (חגיגה יח.)
- כ - **למועד חודש האביב** : מכאן שמעברין את השנים כדי שלא תהא חוגג אלא בחודש האביב (מכילתא)
- כא - **בכורי מעשיך** : ששתי הלחם הבאין בעצרת היו מתירים החדש למנחות ולהביא ביכורים למקדש (רש"י)
- כב - **פעמים** : אין פעמים אלא רגלים...שלא יעלו אלא ברגליהם (חגיגה ג.)
- כג - **ראשית בכורי** : אין ביכורין אלא משבעת המינין (רש"י)
- כד - **בחלב** : יכול בחלב, אמרת לא תבשל כתיב, דרך בישול אסרה תורה (סנהדרין ד.)

כ - אל המקום אשר הכנתי: כבר מקומי ניכר כנגדו... שבהמ"ק של מעלה מכוון כנגד בהמ"ק של מעלה (רש"י)

כב - ואיבתי: היה צריך לומר ואייב, אלא כל הבטחתו של הקב"ה כאילו נעשה, כי הוא אינו חוזר בטובה שהוא מבטיח (מדרש אגדה)

כה - ועבדתם את ה': זו תפילה, וכן הוא אומר ולעבדו בכל לבבכם איזו עבודה שבלב הוי אומר זו תפילה (מדרש הגדול)

כו - את מספר ימיך אמלא: מלמד שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחודש לחודש (קידושיו לח.)

פרק כד

ב - ונגש משה לבדו: מי שמסר נפשו ליכנס לפני מלך שלמטה (פרעה) הוא יכנס לפני מלך מלכי המלכים, וא"ת מפני מה לא נכנס אהרן עם משה? מפני כבודן של זקנים (מדרש הגדול)

ג - קול אחד: מלמד שאחד קולו של גדול ואחד קולו של קטן שווין לפני המקום (מדרה"ג ומדרשב"י א)

ה - ויעלו עולות: עד שלא הוקם המשכן היתה עבודה בבכורות (זבחים קטו):

ז - נעשה ונשמע: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו (שבת פח.)

ח - ויזרק על העם: שנכנסו אבותינו לברית במילה וטבילה והזאת דמים (רש"י)

ט - ושבעים מזקני ישראל: למה לא נתפרשו שמותם של זקנים? ללמדך שכל שלשה ושלשה שעמדו בית דין על ישראל הרי הוא כבית דינו של משה (ר"ה כה.)

י - ויראו את אלקי ישראל: נסתכלו והציצו ונתחייבו מיתה, אלא שלא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה (רש"י)

- כמעשה לבנת הספיר: (זה שנאמר בכל צרתם לו צר) היא היתה לפניו בשעת השעבוד לזכור צרתן של ישראל שהיו משועבדים במעשה לבנים (רש"י)

יב - לחת האבן וכו': לוחות אלו עשרת הדברות, תורה זו מקרא, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורתם זה גמרא, מלמד שכולן נתנו למשה בסיני (ברכות ה.)

- לחת האבן והתורה: כל תרי"ג מצות בכלל עשרת הדברות הן (רש"י)

יד - מי בעל דברים: מנין שהמוציא מחבירו עליו הראיה, שנאמר מי בעל דברים יגש אליהם, יגיש ראייה אליהם (ב"ק מו:)

טז - ביום השביעי: למדך שכל הנכנס למחנה שכינה טעון פרישה ו' ימים (רש"י)

פרק כה

א - ויקחו לי:

-לי לשמי. (רש"י)

-כתיב לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות...אל תאמרו מכיסכם אתם נותנים דבר כי משלי הוא הכל, לפיכך אמר ויקחו לי, משלי (מדרש אגדה)

-אותי אתם לוקחים, אמר הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי כביכול נמכרתי עמה (שמות רבה לג-א)

-אשר ידבנו לבו:

-לפי שהתנדבו ישראל במלאכת המשכן בכל לבם, אף הקב"ה מפייסן בלב דכתיב דברו על לב ירושלים (מדרש הגדול)

-משכן שהתנדבו בכל לב לא שלטה בו עין, אבל מקדש שהתנדבו אותו בלא לב שלטה בו עין (שם)

ב - זהב: אמר הקב"ה יבא זהב שבמשכן ויכפר על זהב שנעשה בו העגל, שנא' וממכותיך ארפאך (תנחומא סי' ח)

ה - עצי שטים: יעקב אבינו צפה ברוח הקדש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר והביא ארזים למצרים ונטעם וצוה לבניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים (רש"י)

ו - שמן למאור: כנגד כל מעשי בראשית היתה מלאכת המשכן...במעשי בראשית יהי מאורות וכאן שמן למאור (לקח טוב, פקודי)

ח - ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם:

-ביום הכפורים נתכפר להם (על מעשה העגל) ובו ביום אמר לו הקב"ה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כדי שידעו כל האומות שנתכפר להם (תנחומא סי' ח - עיי' לעיל ד"ה זהב)

-נתאוה הקב"ה כשם שיש לו דירה למעלה כך יהא לו דירה למטה...אלא כיון שחטא אדם סילק שכינתו ממנו וכיון שעמדו ישראל אמר להם הקב"ה לא יצאתם ממצרים אלא על מנת שתעשו לי משכן ואשרה שכינתי ביניכם (תנחומא ישן בחקתי ס"ה)

-כך אמר לו הקב"ה לישראל, נתתי לכם התורה, לפרוש הימנה איני יכול, לומר לכם אל תטלוה איני יכול, אלא בכל מקום שאתם הולכים בית אחד עשו לי שאדור בתוכו (שמות רבה לג-א)

-שמעיה אומר אהוב את המלאכה, ר' טרפון אומר אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר ועשו...ושכנתי (אבות דר' נ פי"א)

ט - ככל אשר אני מראה אותך: מלמד שהראה לו הקב"ה למשה כל מלאכת המשכן דמות אש (לקח טוב)

- וכן תעשו: אין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד. (שבועות טו.)

י - ועשו ארון:

- מפני מה בכל הכלים האלה כתיב ועשית ובארון כתיב ועשו? אמר לו הקב"ה יבואו הכל ויעסקו בארון כדי שיזכו כולם לתורה (שמות רבה לד-ג)

- מה התורה קדומה לכל כך במעשה המשכן הקדים את הארון לכל הכלים (שם לד-ב)

- בשעה שאמר לו משה עשה ארון וכלים ומשכן, אמר לו בצלאל משה רבינו, מביאין את הכלים ומעמידין אותם באויר? בתחילה יעשה המשכן ואחר יעשה הארון, אמר לו משה שמא בצל א-ל היית יושב וידעת (קהלת רבה ז-כב, ועיין ברכות נה.)

יא - זהב טהור: הרוצה ללמוד תורה ילמוד בטהרה (מדרש חסרות ויתרות)

- מבית ומבחוץ: כל תלמיד חכם שאינו תוכו כברו אינו תלמיד חכם (יומא עב:)

- ועשית לו זר זהב: שלשה כתרים הם, כתר מלכות זה השלחן דכתיב בו זר זהב, כתר כהונה זה זהב המזבח דכתיב בו זר, וכתר תורה זה הארון דכתיב בו זר זהב. ומפני מה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשית עליו? ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכולן, זכה אדם לתורה כאילו זכה לכולן (שמו"ר לד-ב, ועיין יומא עב:)

יג - בדי עצי שטים: אלו המסייעין את עוסקי התורה (לקח טוב)

ט"ז - אל הארון: כל הארון חסר וי"ו, לפי שעדיין לא נכתבה תורה ולא ניתנה בתוכו, אבל משניתנה תורה בתוכו נתמלא כל הארון שבנביאים ושבכתובים (מדרש חסרות ויתרות)

כ - והיו הכרובים: כל מה שברא הקב"ה למעלן ברא למטון, למעלן כרובים שנאמר יושב הכרובים, למטון והיו הכרובים (שמו"ר לג-ד)

- ופניהם איש אל אחיו: ובמקדש שלמה הוא אומר ופניהם לבית, הא כיצד? כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום (ב"ב צט.)

כא - את העדת: להביא שברי לוחות שהיו מונחין בארון (לקח טוב, ועיין ב"ב יד:)

כב - מעל הכפרת: תניא מנין למעלה מעשרה שהיא רשות אחרת, דכתיב ונועדתי לך מעל הכפרת וכתיב אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, מה דבור שנאמר להלן רשות אחרת אף דבור כאן רשות אחרת. (ירושלמי שבת פ"א ה"א)

כח - ונשא בם את השלחן: שהיו מוציאין השלחן בַּגְּלִים ומראין אותו לעולי רגלים ואמר להם ראו חיבתכם לפני המקום שסילוקו כסידורו (לקח טוב, ועיין חגיגה כו:)

לא - מקשה תיעשה המנורה: לפי שהיה משה מתקשה בה אמר לו הקב"ה השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה (רש"י)

לד - גביעים משקדים כפתורי-ה: זה אחד מכמשה מקראות שאין להם הכרע (רש"י)

מ - אתה מראה בהר: ארון של אש ושלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותן (מנחות כט.) (עיי' רש"י והשווה ללעיל לא)

פרק כו

ט - וחברת את חמש היריעות לבד ואת שש: כשם שהמשכן נעשה חתיכות חתיכות וכולן נחברין ונעשין אחד... כך תורה נביאים וכתובים ומשנה כולן אחד שכן את מוצא את המשכן תעשה עשר יריעות אלו עשר הדיברות וכתוב עשתי עשרה יריעות וחברת את חמשת היריעות אלו חמשה חומשי תורה ואת שש היריעות כנגד ששה סדרי משנה

יג - מזה ומזה לכסותו: לימדה תורה דרך ארץ שיהא אדם חס על היפה (רש"י)

טו - ועשית: מכאן אמרו רבותינו ליתן שכר למְעֶשֶׂה כעושה, שכן מצינו במשה שעָשָׂה בצלאל למלאכת המשכן והעלה עליו הקב"ה כאילו הוא עשאו (שמו"ר לה-ג)

- את הקרשים: קרשים לא נאמר אלא את הקרשים, אותן שהתקין להם אביהם (תנחומא סי' ט עיי' רש"י ולעיל כה:ה)

- עצי שטים: לימד הקב"ה דרך ארץ לדורות שאם יבקש אדם לבנות ביתו מאילן שעושה פירות אומר לו ומה מלך מלכי המלכים שהכל שלו כשאמר לעשות משכן אמר לא תביא אלא מאילן שאינו עושה פירות אתם על אחת כמה וכמה (שמו"ר לה-כ)

- עומדים: שמא תאמר אבד סברם ובטל סכויין תלמוד לומר עומדין, שעומדין לעולם ולעולמי עולמים (יומא עב.)

- עומדים: כל המצות כולן אין יוצאין בהן אלא דרך גדילתן שנאמר עצי שטים עומדים שעומדים דרך גדילתן (סוכה מה:)

יח - הקרשים: ארבעים ושמונה קרשים וכנגדן נתן הקב"ה לישראל ארבעים ושמונה ערי מקלט (לקח טוב פסוק כו)

לה - ואת המנורה... והשלחן: הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין, וסימניך שלחן בצפון ומנורה בדרום (ב"ב כה:)

פרק כז

א - את המזבח: שלשה שמות יש למזבח זה, מזבח העולה, מזבח הנחושת, מזבח החיצון (ברייתא דמלאכת המשכן פי"א)

- את המזבח: שני מזבחות הן, אחד זהב ואחד נחשת, מזבח הזהב נמשל בנפשו של אדם ומזבח הנחשת בגופו של אדם, כשם שהזהב יקר מן הנחשת כך הנפש יקרה מן הגוף (מדרש הגדול)

- שטים: הם עשו שטות והכעיסוני בעגל, יבואו עצי שטים וכפרו על שטותן (תנחומא י.)

- חמש אמות: כנגד חמש הרגשות שבאדם עין ואזן ואף וטעם ומישוש (מדרש הגדול)

- רבוע: כנגד ארבע פנות העולם (שם)

ב - נחשת: לכפר על עזות מצח, שנאמר ומצתך נחושה (רש"י)

ג - לדשנו: יש מלות בלשון עברית מלה אחת מתחלפת בפתרון לשמש בנין וסתירה (רש"י)

יג - קמדה: פני המזרח, קדם לשון פנים... לפיכך המזרח קרוי קדם שהוא פנים, והמערב קרוי אחור (רש"י)

יח - ארך החצר: ראה ניסים שעשה להן הקב"ה, שכל אותן האוכלסין עומדין בתוך נ' אמה, שאם תבוא לחשבון צריך יותר מד' מיל. ומשתטחין על פניהן והיה לכל אחד ואחד ריוח כדי ד' אמות (ברייתא דמ"ט מדות)

פרק כז

כ - **ואתה תצוה**: שעד שהן עסיקין במצוה הוא מצוה אותן על מצוה אחרת, שמצוה גוררת מצוה. כיון שהשלים משה כל כלי המשכן אמר הקב"ה למשה אל ישבו ישראל בטילין מן המצות, אלא הזהירן על פרשת נרות (מדרש הגדול)

- **תצוה**: לשון זירוז מיד ולדורות. אף על פי שחרב המקדש ובטלו הנרות הרי בתי כנסיות ובתי מדרשות שמדליקין בהן והן נקראין מקדש מעט (מדרה"ג ו-ב)

- **ויקחו אליך**: ולא לי, לא לאורה אני צריך (מנחות פו:)

- **ויקחו אליך**: לזכות את ישראל ולכפר על נשמתן שהיא משולה בנר שנא' נר ה' נשמת אדם (מדרש חדש)

- **שמן זית**: וישלח את היונה... והנה עלה זית טרף בפיה, אמר להם הקב"ה מה היונה הביאה אורה לעולם, אף אתם נמשלים ליונה, הביאו שמן זית והדליקו לפני (תנ"י תצוה א)

- **שמן זית**: מה הזית הזה, בכל משקה שתערבנו הוא מפריש עצמו ונעשה עליון, כך ישראל כל זמן שהן עושין רצון בוראם ומפרישין עצמן מאומות העולם הן נעשין עליונים (מדרש חדש)

- **תמיד**: כל לילה ולילה קרוי תמיד (רש"י)

כא - **העדת**: עדות הוא לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל... זה נר מערבי שנותן בה כמדת חברותיה, ממנה היה מדליק ובה היה מסיים (שבת כב:)

- **חקת עולם**: חוק הוא ממי שאמר והיה העולם (מדרש הגדול)

פרק כח

ג - **אל כל חכמי לב אשר מלאותיו רוח חכמה**: מדת בשר ודם - כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן - מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק (ברכות מ.)

- **לקדשו לכהנו לי**: לקדשו להכניסו בכהונה על ידי הבגדים שיהא כהן לי, ולשון כהונה שרות הוא (רש"י)

ד - **ואלה הבגדים: אמר ר' יוחנן** כשם שהקרבנות מכפרין על ישראל כך בגדי כהונה מכפרין, חושן מכפר על עיוות הדין, שנא' ועשו חושן משפט, אפוד מכפר על עבודה זרה, מעיל מכפר על מספרי לשון הרע, יבא דבר שבקול ויכפר על מרימי קול, כתונת מכפר על שפיכת דמים, שנא' ויטבלו את הכתונת בדם, מכנסים על גלוי עריות, שנא' ועשית מכנסי בד וכו', מצנפת מכפרת על גסי הרוח, יבא דבר שבגובה ויכפר על דבר גאווה, ציץ לכפר על עזי מצח, אבנט מכפר על הרהור הלב (מדרש מכת"י הגניזה)

- **חשן ואפוד וכו'**: כהן גדול משמש בשמונה כלים וההדיוט בארבעה, כתונת ומכנסים מצנפת ואבנט, מוסיף עליו כהן גדול חשן ואפוד ומעיל וציץ (לקח טוב)

ה - **והם יקחו את הזהב**: אין עושין שררה על הצבור בממון פחות משנים (ב"ב ח:)

יב - זכרון לבני ישראל: זכר לדבר שדיבר בסיני ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (כת"י מדרש הביאור שמות יט-ו)

טו - חשן משפט: שמברר דבריו והבטחתו אמת... שהמשפט משמש שלש לשונות, דברי טענות הבעלי דינים, וגמר הדין, ועונש הדין... וזה משמש לשון בירור דברים (רש"י)

ל - את האורים ואת התומים: למה נקרא שמן אורים ותומים, אורים, שמאירין (מפרשים) את דבריהם, תומים, שמשלימין את דבריהם (אין גזירתן חוזרת) (יומא עג:) (עיין לעיל)

- על לב אהרן: הלב ששמח בגדולת אחיו, שנאמר וראך ושמך לבו, ילבש אורים ותומים (תנ"י שמות כג)

- משפט בני ישראל: דבר שהם נשפטים ונוכחים על ידו אם לעשות דבר או לא לעשות, ולפי מדרש אגדה שהחשן מכפר על מעוותי הדין נקרא משפט על שם סליחת המשפט (רש"י) (עיין לעיל ד, טו)

- משפט בני ישראל: כשהיה אחד מן השבטים עושה עבירה, היתה האבן ששמו חקוק עליה נעשית נחשת... והכהן מפיל גורלות עד שידע מי הוא בעל העבירה ודנין אותו (מדר"הג)

לה - ונשמע קולו: ר' יוחנן כד הוה סליק למשאין שלמיה דר' חנינא (כשהיה הולך לשאול שלומו של ר' חנינא) הוה מבעבע, על שום ונשמע קולו בבאו אל הקדש. לפי שאמרו הנכנס לבית פתאום שנוי הוא לפני המקום ואינו מדרך ארץ... ואפילו לביתו (פסיקתא דר' כהנא פי' כז)

לח - והיה על מצחו תמיד: אינו עליו אלא בשעת עבודה, אלא תמיד לרצות להם, אפילו אינו על מצחו, שלא היה כהן גדול עובד עבודה באותה שעה. ולדברי האומר על מצחו מכפר ומרצה ואם לאו אינו מרצה, נדרש על מצחו תמיד מלמד שממשמש בו בעודו על מצחו שלא יסיח דעתו ממנו (רש"י)

- תמיד: חייב אדם למשמש בתפילין כל שעה, קל וחומר מציץ, מה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה והיה על מצחו תמיד, שלא יסיח דעתו ממנו (עיין לעיל), תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה (מנחות לו:)

מג - חקת עולם: כל מקום שנאמר חקת עולם הוא גזירה מיד ולדורות לעכב בו (רש"י)

פרק כט

א - פר אחד: לכפר על מעשה העגל שהוא פר (רש"י)

- ואילם שנים תמימים: בשביל שני לוחות ששיבר משה, שהיו תמימים, שנאמר תורת ה' תמימה (מדרש הגדול)

ב - סלת חטים: כל המנחות הבאות סלת באות חטים, חוץ מעומר התנופה שהיא מסלת השעורים, ומנחת סוטה שהיא קמח שעורים (שם)

ז - ומשחת אותו: נותן שמן על ראשו ובין ריסי עיניו ומחברן באצבע (רש"י)

ט - וחגרת אתם אבנט... והיתה להם כהנה: בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם, אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם, והווי להו זרים, ואמר מר זר ששימש במיתה (סנהדרין פג:)

יב - ונתתה על קרנות המזבח וכו': קרן וכבש ויסוד וריבוע מעכבין...אמר קרא המזבח, כל מקום שנאמר המזבח לעכב (סוכה מט. זבחים סב.)

יד - חטאת הוא: חטאת קודמת בכל מקום, למה? שחטאת דומה לסניגור, יצא סניגור נכנס דורון (מדרש הגדול)

טז - וזרקת: בכלי...ואין קרבן טעון מתנה באצבע אלא חטאת בלבד (רש"י)

- סביב: שתי מתנות שהן ארבע, האחת בקרן זוית זו והאחת בקרן שכנגדה באלכסון וכל מתנה נראית בשני צדי הקרן (רש"י)

כ - ונתת על תנוך: וכי אהרן ובניו טעונים מתן בהונות, אלא ללמדן היאך מטהרין את המצורעין (מגרש הגדול)

- ונתת על תנוך: למה טעונין מתן בהונות? אוזן ששמעה על הר סיני אנכי ולא יהיה לסוף ארבעים יום שמעה לקול העם שאמר קום עשה לנו אלהים (וכן יד ורגל) (מדרש הביאור מכת"י)

כג - אחת: אחד מעשרה שבכל מין ומין (רש"י)

כד - ושמת הכל על כפי אהרן: כהן מניח ידו תחת יד בעלים ומניף (רש"י)

- ושמת הכל על כפי אהרן: ללמדן היאך מניפין לחם תודה וקרבן נזיר (מדרש הגדול)

- תנופה: מוליך ומביא למי שארבע רוחות העולם שלו ותנופה מעכבת רוחות רעות, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו ומעכבת טללים רעים (רש"י)

כה - ולקחת אותם מידם: ללמדן היאך כהן נוטל מנחה מעל ידי סוטה ומניפה (תו"כ צו)

- לריח ניחוח: לנחת רוח למי שאמר ונעשה רצונו (רש"י)

- אשה: לאש נתן (רש"י)

כט - ובגדי הקדש אשר לאהרן: מגיד שכהן גדול מתרבה בבגדים כדרך שהוא מתרבה בשמן המשחה (מדרש הגדול)

ל - הכהן תחתיו מבניו: מלמד שאם יש לו לכהן גדול בן ממלא את מקומו ימנוהו כהן גדול תחתיו (רש"י)

לד - לא יאכל כי קדש הוא: כל שבקדש פסול בא הכתוב ליתן לא תעשה על אכילתו (פסחים כד.)

לו - כל הנגע במזבח יקדש: אפילו קרבן פסול (שנראה לו כבר ונפסל משבא לעזרה) שעלה עליו קדשו המזבח להכשירו שלא ירד (רש"י)

לח - וזה אשר תעשה: וזה בגמטריא שמונה עשר, כמנין שמונה עשרה ברכות (בראשית רבה)

לט - האחד: המיוחד בעדרו (מגילה כח.)

- תעשה בבקר...תעשה בין הערבים: תפילות מתמידין גמרו, תפלת השחר מתמיד של שחר, תפלת המנחה מתמיד של בין הערבים, תפלת הערב כנגד עיכול איברים ופדרים שהיו מתאכלין על גבי המזבח כל הלילה (ירושלמי ברכות פ"ד ה"א)

מ - ונסך: שני ספלים של כסף היו בראש המזבח ומנוקבים כמין שני חוטמין דקים נותן היין לתוכו והוא מקלח ויוצא דרך החוטם ונופל על גג המזבח ומשם יורד לשיתין (רש"י)

מג - ונקדש בכבודי: במיתת נדב ואביהוא (עיי' רש"י) מכאן למדנו שאין המקום מכבד את יושביו אלא היושב מכבד את מקומו (ילקוט כ"י מעין גנים)

פרק ל

א - מזבח מקטר: עיי' לעיל כז: א

ג - וצפית אתו זהב: בוא וראה כמה שנים הקטירו עליו ישראל... שמונה מאות ותשעים שנה ומפני מה לא נשרף? שהוא מכפר על עונותיהן של ישראל (מדרש הגדול)

ז - זהב: סימן לכתר כהונה (רש"י) עיי' לעיל כה: יא

ח - לפני ה' לדרתיכם: מכאן אמרו מזבח שנעקר ממקומו מקטירין במקומו (מדרש הגדול)

י - אחת בשנה מדם חטאת הכפרים: ביום הכפורים... הם פר ושעיר של יום הכפורים המכפרים על טומאת מקדש וקדשיו (רש"י)

קדש קדשים הוא לה': מלמד שהוא מקדש דבר שאינו ראוי לו ודבר הראוי לו, זה חומר במזבח הזהב ממזבח הנחשת... מאי טעמא? האי רצפה (בנין אבנים שלא נמשח) והאי כלי שרת (זבחים כז:)

יב - כי תשא: אמר משה לפני הקב"ה, במה תרום קרן ישראל, אמר לו בכי תשא (ב"ב י:)

- כפר נפשו: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתיד המן לשקול שקלים על ישראל (עשרת אלפים ככר כסף אשקול), לפיכך הקדים שקליהם לשקליו (לקח טוב)

- ולא יהיה בהם נגף: שהמנין שולט בו עין הרע (רש"י)

יג - זה יתנו: בשעה שחטאו (בעגל) שאמר ונתנו איש כופר נפשו, אמר משה רבון העולמים מי יכול ליתן פדיון נפשו? אמר לו הקב"ה... זה יתנו, כמין מטבע של אש הוציא הקב"ה מתחת כסא הכבוד והראהו למשה ואמר לו זה יתנו, כזה יתנו (פסקיתא רבתי טז: ח)

- תרומה לה': שלש תרומות נאמרו כאן, של מזבח למזבח, ושל אדנים לאדנים, ושל בדק הבית לבדק הבית (עיי' רש"י טו) (מגילה כט:)

יד - כל העבר: שנה עליו (נאמר פעמיים כל העובר) לדורות, שבזמן שבית המקדש קיים היה אדם שוקל שקליו ומתכפר לו, עכשיו שאין בית המקדש קיים חייב ליתן מתנות לאביונים, כדתן אין פותחין לעני העובר ממקום למקום וכו' (לקח טוב)

טז - כסף הכפרים: כולם שוים בכפרה לכך נאמר העשיר לא ירבה (מדרש הגדול)

- עבדת אהל מועד: למדת שנצטוו למנותם בתחלת נדבת המשכן אחר מעשה העגל מפני שנכנס בהם מגפה.. בבקשה ממך מנה את צאני ודע כמה נותרו בהם להודיע שהיא חביבה עליו (רש"י)

יט - ורחצו: מכאן אמרו נטילת ידים לתפילה (תשובת הרשב"א סי' קצא)

כא - חק עולם: חק ממי שאמר והיה העולם (מדרש הגדול)

כט - כל הנוגע בהם יקדש: כל הראוי לכלי שרת משנכנס לתוכו קדוש קדושת הגוף להפסל ביוצא ולינה וטבול יום ואינו נפדה לצאת לחולין (רש"י)

לא - זה לי: זה אחד מד' דברים שהראה הקב"ה למשה באצבעו, לפי שהיה מתקשה בהן (שמו"ר טו-כח)

- לי: כל מקום שנא' לי אינו זו לעולם, לא בעוה"ז ולא בעוה"ב (ויק"ר ב-ב)

- זה לי לדורותיכם: שמן המשחה שעשה משה במדבר הרבה נסים נעשו בו, תחלתו י"ב לוגין... וממנו נמשח משכן וכליו אהרן ובניו וכהנים גדולים ומלכים וכולו קיים לעתיד לבא, שנא' זה לי לדורותיכם, זה בגמטריא י"ב לוגין (זבחים פז:)

- לדורותיכם: משגגו ארון נגזו שמן המשחה וצנצנת המן (הוריות יא:)

לב - וחלבנה: כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני קטרת (עיי' רש"י)

לה - ממלח טהור: שצריך תלמיד חכם להיות ערב לכל אדם, ולא יהא כקדרה שאין בה מלח (כלה פ"ג מ"ב)

ב - בצלאל: בשעה שאמר לו הקב"ה למשה לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים הלך משה והפך ואמר לו עשה ארון וכלים ומשכן, אמר לו, משה רבינו, מנהגו של עולם אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים ואתה אומר עשה לי ארון וכלים ומשכן, כלים שאני עושה להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקב"ה עשה משכן ארון וכלים, אמר לו שמא בצל א-ל היית וידעת (ברכות נה.).

ג - בחכמה ובתבונה ובדעת: יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ (שם)

ו - למטה דן: אין לך גדול מכל השבטים משבט יהודה ואין לך ירוד מן שבט דן שהיה מן השפחות, אמר הקב"ה יבוא ויזדווג לו... שגדול וקטן שוין לפני הקב"ה (תנחומא סי' יג)

- ובלב כל חכם לב נתתי חכמה: אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה (עיי' באריכות תנחומא ויקהל ב)

יג - אך את שבתותי תשמרו: כל אכין ורקין מעוטין, למעט שבת ממלאכת המשכן (רש"י)

- אות היא: יכול יניח אדם תפילין בשבתות וימים טובים, תלמוד לומר והיה לך לאות על ירך... יצאו אלו שהן גופן אות (עירובין צו.)

- לדעת כי אני ה' מקדשכם: הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, שנא' לדעת וכו' אמר לו הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיעם (שבת י:)

טו - יעשה מלאכה: וכתוב אחר אומר ששת ימים תעבוד, כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתם נעשית על ידי אחרים, ובזמן שאין עושים רצונו של מקום מלאכתם נעשית על ידי עצמן (מכילתא)

- קדש לה': שיכול כשם שקדושת מועדות מסורה לבית דין כך קדושת שבת מסורה לב"ד, תלמוד לומר קודש לה', לה' שבת מסורה ולא לב"ד מסורה (שם)

טז - ושמרו: מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת, ת"ל ושמרו בנ"י את השבת, אמרה תורה חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה (יומא פה:)

יז - ביני ובין בניי: כל מצוה שנתן להם הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא, חוץ מן השבת שנתן להם בצנעא, שנא' ביני ובין בניי (ביצה טז.)

- שבת וינפש: נשמה יתירה נתן הקב"ה באדם ערב שבת, ולמוצאי שבת נוטלין אותה ממנו, שנא' שבת וינפש, וי אבדה נפש (שם)

יח - שבת וינפש... ככלתו: השבת דומה לכלה, מה כלה באה לחתן נאה ומקושטת ומבושמת, כך שבת באה לישראל נאה ומקושטת. מה חתן זה לבוש בגדי תפארתו כך אדם בשבת לבוש בגדי תפארתו (כת"י ילקוט מעין גנים)

- ככלתו: שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן שלא היה יכול ללמוד כולה בזמן מועט כזה (רש"י)

א - ויקהל העם: כל מקום שנאמר העם לשון גנאי הוא (תנחומא ישן בלק כו)

ט - אשר ילכו לפנינו: אלהות הרבה איוו להם (רש"י)

ז - עשה לנו אלהים...כי זה: קום עשה לנו אלהים, ואם לא, כי זה, כזה אנו עושין לך כשם שעמדנו על חור והרגנוהו כך אנו עושין לך אם תמנע ממנו (תנחומא בהעלותך יד)

ח - כי זה משה האיש: כמין דמות משה הראה להם השטן שנושאים אותו באויר רקיע השמים (רש"י)

ט - אלה אלהיך: ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים הם שנקהלו על אהרן והם שעשאוהו (הכריחוהו) ואחר כך הטעו את ישראל אחריהם (רש"י, וכן עיין רש"י לקמן פסוק ז ד"ה שחת עמד)

י - אלה אלהיך: עמדתם לפני הר סיני ואמרתם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, אף אני אמרתי לכם א-להים אתם, כיון שאמרו לעגל אלה אלהיך ישראל, אף אני אמרתי לכם אכן כאדם תמותון (ספרי האזינו שכ)

יא - וירא אהרן: ראה חור שזבוח לפניו אמר אי לא שמענא השתא עבדו לי כדעבדו בחור ומקיים בי אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא ולא הויא להו תקנתא לעולם, מוטב דליעבדו לעגל אפשר הויא להו תקנתא בתשובה (סנהדרין ז)

יב - ויעלו עולות: אמרו יבואו הבכורות ויקריבו קרבנות...אמר להם האלקים...הרי אני מוציא את הבכורות ומכניס את בני לוי (במדב"ר ד"ו)

יג - לצחק: יש במשמע הזה גלוי עריות...ושפיכות דמים (רש"י)

יד - וידבר: לשון קושי (רש"י)

טו - ויאמר: אין אמירה אלא לשון רך (שמות רבה מב-א)

טז - ואעשה אותך לגוי גדול: כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר בו, מנלן? ממשה, דכת' ואעשה אותך וכו' אע"ג דבעא משה עילוה דמילתא ובטלה, אפ"ה אוקמיה בזרעיה, שנא' בני משה גרשון ואליעזר כו' ויהיו בני אליעזר רחביה הראש ובני רחביה רבו למעלה (דהי"א כג: טו-יז) מאי רבו למעלה? למעלה מס' רבוא (ברכות ז)

יז - אשר הוצאת מארץ מצרים: אמר משה רבון העולם מהיכן הוצאת אותם?...הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהיו עובדין טלאים ולמדו מהם בניך ואף הם עשו העגל (שמות רבה מג-ח)

יח - זכר לאברהם: כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו. משה תלה בזכות אחרים שנא' זכור לאברהם וכו', תלו לו בזכות עצמו שנא' (תהלים קו: כג) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ (ברכות י)

יט - נשבעת להם בך: עכשיו שנשבעת להם בשמך הגדול, מה שמך הגדול חי וקים לעולם ולעולמי עולמים, כך שבועתך קיימת לעולם ולעולמי עולמים (ברכות לב. ועיי' רש"י)

כ - וינחם ה': אותו היום אמר לו סלחתי כדברך, ואותו היום נאמר לו ועשו לי מקדש, ובו ביום אמר לו הקב"ה כי ביום הזה יכפר עליכם (תנחומא פקודי יא-עיי' רש"י לג:)

- לעשות לעמו: לא זו משה מתפילתו עד שקראן עמי (שמות רבה מא-יב)

טז - מעשה א-להים: כל שעשועיו של הקב"ה בתורה (רש"י)

- מעשה א-להים: ארבעה דברים נקראו מעשה ידיו של הקב"ה, שמים, ישראל, מקדש ולוחות (כת"י ילקוט אלביחאני)

- חרות על הלוחות: אל תקרי חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה (אבות פ"ו מ"ב)

יט - וישבר אותם: ג' דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו... שבר את הלוחות (שבת פז. ועיי' רש"י כאן)

- וישבר אותם: בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות (תענית כח:)

כ - על פני המים: נתכוון לבדקן כסוטות (רש"י)

כב - אך אדני: מנין שיהיה כבוד חבירו של אדם חביב עליו כמורא רבו שנא' ויאמר אהרן אל משה אל יחר אך אדני, עשאו כרבו (מכילתא בשלח)

כד - ויצא העגל הזה: לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיבו אהרן פקרו המערערים (מגילה כה:)

כז - משער לשער: אמר להן הרבו בתי דינין (מדרש הגדול)

כט - מלאו ידכם: אתם ההורגים אותם בדבר זה תתחנכו להיות כהנים למקום (רש"י)

ל - אכפרה: אשים כופר וקנוח וסתימה לנגד חטאתכם להבדיל בינכם ובין החטא (רש"י)

לא - חטאה גדולה: בע"ז כתיב חטאה גדולה ובלשון הרע כתיב לשון מדברת גדולות, ללמדך שכל המספר לשון הרע מגדיל עונו כנגד עון ע"ז (ערכין טו:)

- אלהי זהב: מפני מה אינו משמש בבגדי זהב (כה"ג ביוה"כ) שאין קטיגור נעשה סניגור (ירושלמי יומא פ"ז ה"ג)

לד - וביום פקדי ופקדתי: אין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון העגל (רש"י)

- וביום פקדי ופקדתי: כל מי שאומר רחמנא ותרן, יותרון מעיו, אלא מאריך אפו וגובה (תנחומא סי' כו)

פרק לג

א - לך עלה: ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות לכך נאמר עלה (רש"י)

ז - אהל מועד - הוא בית ועד למבקשי תורה (רש"י)

- כל מבקש ה': מכאן למבקש פני זקן כמקבל פני השכינה (רש"י)

- כל מבקש ה' יצא: מכאן שצריך אדם לטלטל עצמו ללמוד (תנחומא סי' כז)

ח - **יקומו כל העם:** מכאן שצריך אדם לעמוד לפני הזקן ומלפני חכם... ויהא עומד עד שיכסו ממנו (שם ורש"י)

ט - **והיה כבא משה:** שאר נביאים אין מתנבאים בכל עת שירצו, אבל משה רבינו אינו כן, אלא בכל עת שירצה ירד עמוד הענן ודבר עם משה (מדרש הגדול)

יא - **ומשרתו יהושע:** גדולה שמושה יותר מלמודה, שהרי כל ישראל למדו ממשה ולא בחר הקב"ה אלא משרתו (לקח טוב)

יב - **לא ימיש:** ראה הקב"ה שדברי תורה חביבין עליו ביותר, שנא' לא ימיש מתוך האהל, א"ל הקב"ה יהושע כל כך חביבין עליך ד"ת, לא ימיש ספר תורה הזה מפיד (מנחות צט:)

יג - **הודעני נא את דרכיך:** אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע מפני מה יש צדיק וטוב לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו, אמר לו צדיק וטוב לו צדיק גמור, צדיק ורע לו צדיק שאינו גמור, רשע וטוב לו רשע שאינו גמור, רשע ורע לו רשע גמור (ברכות ז).

יד - **פני ילכו:** מניין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? דכת' פני ילכו וכו' אמר לו הקב"ה למשה המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך (שם)

טז - **ונפלינו:** משניתנה תורה לישראל פסקה רוח הקודש מן האומות (סדר עולם רבה פכ"א)

יז - **וקראתי בשם ה':** וכסדר הזה שאתה רואה אותי מעוטף וקורא י"ג מדות, הוי מלמד את ישראל לעשות כן, ועל ידי שיזכרו לפני רחום וחנון יהיו נענין (רש"י)

יח - **כי לא יראני האדם וחי:** וכתוב אחד אומר (ישעי' ו) ואראה את ה', לא קשיא, כדתניא כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה, ומשה רבינו נסתכל באספקלריא המאירה (יבמות מט:)

כא - **המקום אתי:** ואינו אומר אני במקום, שהקב"ה מקומו של עולם ואין עולם מקומו (רש"י)

כב - **בנקרת הצור:** י' דברים נבראו בערב שבת בין השמשות... ומערה שעמד בה משה ואליהו (פסחים נד:)

כג - **וראית את אחרי:** הראהו קשר של תפילין (רש"י)

פרק לד

א - **אשר שברת:** פעמים שבטולה של תורה זו היא יסודה, דכת' אשר שברת, מלמד שאמר לו הקב"ה למשה יישר כחך ששברת (מנחות צט:)

ג - **ואיש לא יעלה עמך:** הראשונות על ידי שהיו בתשואות וקולות שלטה בהן עין רעה, אין לך מדה יפה מן הצניעות (רש"י)

ד - **וישכם משה בבקר:** לעולם הזריזין מקדימין למצות (לקח טוב שמות ח טז)

ו - **ויעבר ה' על פניו:** אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו, מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה, אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם (ראש השנה יז:)

ה' ה' - **ה':** מדת רחמים היא אחת קודם שיחטא ואחת לאחר שיחטא וישוב (רש"י)

- ז - **נשא עון ופשע וחטאה**: עונות אלו הזדונות...פשעים אלו המרדים...חטאות אלו השגגות...אלא מהו שאמר משה נושא עון ופשע וחטאה? אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בשעה שישראל חוטאין לפניך ועושין תשובה עשה להם זדונות כשגגות(וימא לו):
- **פקד עון אבות על בנים**: כשאוחזים מעשה אבותיהם בידם (רש"י)
- **ועל רבעים**: נמצאת מדה טובה מרובה על מדות פורענות אחת לחמש מאות (רש"י)
- י - **כרת ברית**: ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם (ראש השנה יז):
- יב - **השמר לך**: כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא בלא תעשה (עירובין צו):
- יח - **את חג המצות תשמר**: כל המבזה את המועדות כאילו עובד עבודת כוכבים, שנא' אלהי מסכה לא תעשה לך וסמיך ליה את חג המצות תשמר (פסחים קיח):
- **תשמר שבעת ימים**: לימד על חולו של מועד שאסור בעשיית מלאכה (חגיגה יח):
- כג - **יראה כל זכורך**: הרבה מצות בתורה נאמרו ונכפלו...לחייב ולענש על כל מנין לאוין שבהם ועל מנין עשה שבהם (רש"י)
- כו - **ראשית בכורי אדמתך**: משבעת המינים האמורים בשבח ארצך (רש"י)
- **לא תבשל**: ושלוש פעמים כתוב בתורה, אחד לאכילה ואחד להנאה ואחד לבישול (רש"י)
- כז - **כתב לך**: כתיב כתב לך וכתוב על פי הדברים, הא כיצד דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה ודברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב (גיטין ס):
- **כי על פי הדברים האלה כרתי**: לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על תורה שבעל פה, שנא' על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית (גיטין ס):
- כח - **ארבעים יום**: תורה ניתנה במ' יום ונשמה נוצרה במ' יום, כל המשמר תורתו נשמתו משתמרת (מנחות צט):
- **לחם לא אכל**: לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם (בבא מציעא פו):
- ל - **ויראו מגשת אליו**: בא וראה כמה גדולה כחה של עבירה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה מהו אומר ומראה כבוד ה'...לעיני בני"י, ולא יראים ולא מזדעזעים, ומשעשו את העגל אף מקרני הודו של משה היו מרתעים ומזדעזעים (רש"י)

א - ויקהל משה...וביום השביעי: כך אמר הקב"ה למשה הקהל את בני במצות שבת...להיעשות קהילות קהילות ולהכנס בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לשמוע דברי תורה (מדרש הגדול)

- אלה הדברים: גדולה שבת שהיא שקולה כנגד עשרה הדברות (מד"הג בפתיחה לעשרת הדברות)

ב - ששת ימים: הקדים להן אזהרת שבת לציווי מלאכת המשכן לומר שאינה דוחה את השבת (רש"י - עיי' מדרש הגדול)

- תיעשה: עיי' לעיל לא: טו

ג - לא תבערו: הבערה ללא יצאת וי"א לחלק יצאת (רש"י)

- אש: אמר הקב"ה אל תרגמו לי לשרוף בתי כנסיות ובתי מדרשות שלכם, שאם אין אתם משמרים את השבת כראיו אתם גורמים שישרפו בתי מקדשכם (מדרש הגדול)

כב - ויבאו האנשים על הנשים: והביאו בשמחה ובזריזות...שהיו דוחקים זה על זה, שבאו האנשים והנשים בערבוביא ומביאין הנדבה (תנחומא פקודי יא)

- על הנשים: מלמד שהיו הנשים מקדימין לאנשים לפיכך זכו נשים של אותו הדור יתר מן האנשים, שאלו נכנסו לארץ ואלו לא נכנסו (מדרש הגדול)

- כל נדיב לב: מוצא שפתיך תשמור ועשית, גמר בלבו מנין? ת"ל כל נדיב לבו (שבועות כו:)

כג - נמצא איתו: בשעה שהגיע זמנו של עיקב אבינו ליפטר מן העולם קרא לבניו, אמר להם היו יודעים שהקב"ה עתיד לומר לומר לבניכם לעשות משכן, אלא יהיו כל צרכיו מוכנים בידכם (שמו"ר לג-ח)

כו - טו את העיזים: היא היתה אומנות יתירה שמעל גבי העיזים טווין אותן (רש"י)

כז - והנשאים הביאו: אמרו נשיאים יתנדבו צבור מה שמתנדבים ומה שמחסרים אנו משלימין אותן, כיון שהשלימו צבור את הכל...אמרו נשיאים מה עלינו לעשות? הביאו את אבני השם...לכך התנדבו בחנוכת המזבח תחילה. ולפי שנתעצלו מתחילה נחסרה אות משמותם (רש"י)

ל - ראו קרא ה': אין מעמידין פרנס על הציבור אא"כ נמלכין בציבור (ברכות נה.).

- בשם בצלאל: טוב שם משמן טוב, טוב שמו של בצלאל מבני אהרון שנמשחו בשמן המשחה (תנחומא ויקהל א)

לג - מלאכת מחשבת: נתכוון לזרוק שתים (אמות) וזרק ד', לענין שבת פטור, מאי טעמא? מלאכת מחשבת אמרה תורה (ב"ק כו:)

לד - אהליאב: עיי' לעיל לא: ו ורש"י כאן

פרק לו

ז - **היה דים**: יבוא מעשה משכן שנאמר בו דים ויכפר על מעשה עגל שנאמר בו דים דכתיב ולקח מידם, דים וידם חדא מילתא (מדרש הגדול)

- **והותר**: מלמד שבכל מקום שיש בו ברכה יש בו הותרה (לקח טוב)

פרק לז

א - **ויעש בצלאל**: לפי שנתן נפשו על המלאכה יותר משאר חכמים נקרא על שמו (רש"י)

- **בצלאל**: ולפיכך קראו בצלאל שעשה צלו של הקב"ה בין שני הכרובים (תנחומא סי' ז)

כה - **מזבח הקטרת**: חביבה היא קטורת שארבעה עשרה קרבנות ישראל מקריבין ביום הכיפורים ואין כהן גדול שואל צרכו אלא בשעת הקטורת... שנא' תכון תפילתי קטרת לפניך (מדרש הגדול)

כט - **קטרת הסמים טהור**: טהור, מכלל שמקבל טומאה, וכי אוכל הוא? אלא מפני חיבת הקודש אפילו האש והעצים והקטורת מקבלין טומאה (מדרש הגדול)

פרק לח

ח - **במראות הצבאות**: בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן והיה מואס משה בהן מפני שעשויים ליצר הרע, אמר לו הקב"ה קבל כי אלו חביבין עלי מן הכל שעל ידיהם העמדיו הנשים צבאות במצרים... ונעשה הכיור מהם שהוא לשם שלום בין איש לאשתו להשקות ממים שבתוכו למי שקנא לה בעלה ונסתרה (רש"י)

פרק לח

כא - אלה: אמר הקב"ה בשעה שעשיתם את העגל הכעסתם אותי באלה אלהיך, עכשיו שעשיתם את המשכן באלה אני מתרצה לכם (שמו"ר נא-ח)

- פקודי המשכן: ששמע משה ישראל מדברים מאחריו...אמר להן חייכם משהמשכן נגמר אני עושה עמכם חשבון (תנחומא ישן ד)

- פקודי פקודי: שני פעמים רמז למקדש שנתמשכן בשני חורבנין על עונותיהן של ישראל (רש"י)

- כאשר צוה ה': בכל יום מתפלל אדם י"ח ברכות...כנגד י"ח צוויין שבפרשת משכן שני (לבד מפסוק זה) (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג)

- צוה ה' את משה: אפילו דברים שלא אמר לו רבו הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני (רש"י - עיי' לעיל לא:ב)

כה - וכסף פקודי העדה: ר' יצחק שאיל לר"ש א"ל הא אוקמוה דברכתא לא שריא במלה דקאים במדידו ובמלה דקאים בחושבנא, הכא במשכנא אמאי הוה כלא בחושבנא? א"ל הא איתמר אבל בכל אתר דסטרא דקדושה שריא עליה אי ההוא חושבנא אתיא מסטרא דקדושה ברכתא שריא עליה תדיר (זהר שמות רבה)

פרק לט

לא - מלמעלה: מן לעילא דתפילתא דרישא (תרגום יונתן)

לב - ותכל: את המשכן שהוא שקול כנגד העולם...בשביעי כת' ויכלו השמים ובמשכן ותכל (במדב"ר יב-ג)

לג - ויביאו את המשכן אל משה: ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן הניח לו הקב"ה הקמתו...אמר משה לפני הקב"ה איך אפשר הקמתו ע"י אדם? א"ל עסוק אתה בידך נראה כמקימו והוא נזקף וקם מאיליו, וז"ש הוקם המשכן (מ:יז), הוקם מאיליו (רש"י-עיי' תנחומא)

פרק מ

ג - וסכת: לשון הגנה שהרי מחיצה היתה (רש"י)

- על הארן: על בסמוך...או אינו אלא על ממש, כשהוא אומר וסכת על הארן את הפרכת הוי אומר על בסמוך (סוטה לז).

יח - את המשכן: בשעה שאמר הקב"ה לישראל להקים את המשכן רמז למלאכי השרת שיעשו אף הם משכן, ובעת שהוקם למטן הוקם למעלן והוא משכן הנער ששמו מטטרון שבו מקריב נפשותיהם של צדיקים לכפר על ישראל בימי גלותן, ולכן כתוב את המשכן שמשכן אחר הוקם עמו (במדב"ר יב-יב)

כ - את העדת: כשהוא אומר את לרבות שברי הלוחות, כדאמר ר'מ הלוחות ושברי הלוחות היו מונחים בארן (מדרש הגדול)

כא - על ארון: מלא, ללמדך שלא נעשה ארון שלם עד שהכניס בו הלוחות ונעשו כל צרכיו (מדרש חסרות ויתרות)

לב - בבאם... ובקרבתם: שאילו היה עומד ומקריב כל הלילה לבקר צריך קידוש, שכל המשנה מעבודה לעבודה צריך קידוש (לקח טוב)

לג - ויכל משה: שכל המתחיל במצוה על ידו היא נגמרת... לפי שהתחיל במלאכת המשכן תחילה הוא גומרה, וכן שלמה וכו' (מדרש הגדול בראשית מו-כח)

- ויכל משה: ללמד שכל הגומר את המלאכה נקראת על שמו (לקח טוב)

לה - ולא יכל משה לבוא: וכי תעלה על דעתך שהיה משה מתירא מן הענן? והרי כבר נאמר ויבא משה בתוך הענן מלמד שהיתה הענן נבקעת לו והיה מהלך בתוכה כאדם שמהלך בתוך שביל, אלא מאי ולא יכל? מלמד שחלק כבוד לשכינה ולא נכנס עד שקרא לו הקב"ה שנא' ויקרא אל משה (מדרש הגדול)